

Vallás, politika, identitás

Vallás, politika, identitás

Szerkesztette:

S. Szabó Péter – Grünhut Zoltán

Pécs, 2010

A tanulmánykötet a 2009. április 3-án, Pécsen a Pécsi Tudományegyetem Politikai Tanulmányok Tanszéke szervezésében, a Pécs 2010 Európa Kulturális Fővárosa program 2009-es felvesztő évének keretében megrendezésre került Vallás, politika, identitás c. konferencia tanulmányait tartalmazza.

A konferencia szakmai támogatója: Pólusok Társadalomtudományi Egyesület

A kötet megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap
Nemzeti Kulturális Alap

Oktatási és Kulturális Minisztérium Egyházi Kapcsolatok Titkársága

Zsigmond Király Főiskola Vallás, társadalom, politika Kutatóközpontja

Szerkesztette:

S. Szabó Péter – Grünhut Zoltán

Tördelés: IDResearch Kft.

Nyomda: Bornus 2009 Kft., Pécs

Kiadta az IDResearch Kft./Publikon Kiadó

ISBN 978-615-5001-08-6

© Szerzők, 2010

© Szerkesztők, 2010

TARTALOM

<i>Csepregi András</i> Vallási identitás és demokratikus politika – történet, tematika, párbeszéd	7
<i>S. Szabó Péter</i> A tolerancia megalapozása a világvallásokban	29
<i>Tuka Ágnes</i> Az európai identitás – vallási gyökerek	41
<i>Ragadics Tamás</i> A vallási szervezetek szerepe a szociális gondoskodásban a hátrányos helyzetű kistelepüléseken	51
<i>Somodi Imre</i> A felszabadítás teológiája	59
<i>Farkas Lajos</i> Karancs, Kő, Sepse	69
<i>Grünhut Zoltán</i> Liberális anticionizmus – erkölcsös antiszemitizmus?	83
<i>Tarrósy István</i> Az afrikai közösségi hitvilág ereje – Egy tanzániai példa: albínó-gyilkosságok	99
<i>Glied Viktor</i> Ökológizmus – a 21. század hite?	105
<i>Kasznár Attila</i> Vallásosság Kínában	115
<i>Hosszú Hortenzia</i> A vallás nemzetépítő szerepe Indiában	125
<i>Schmidt Andrea</i> A vallás szerepe Lengyelország térfejlődésében	141
<i>Baranyai Nóra</i> Abortuszpolitika Lengyelországban	155
<i>Lukács Miklós</i> Adalékok az 1945 utáni magyar állami egyházpolitikához	165
<i>Rátz Tibor</i> A Mindszenty-per	181

VALLÁSI IDENTITÁS ÉS DEMOKRATIKUS POLITIKA – TÖRTÉNET, TEMATIKA, PÁRBESZÉD

CSEPREGI ANDRÁS

Konferenciánk célja a vallás, a politika és az identitás fogalmainak összekapcsolása, határterületeiknek mélyebb feltárása, egymásra hatásuk elemzése. A feltárás és az elemzés számos fontos szempontból történhet, amint azt a szakszemináriumokhoz benyújtott előadások szerzőtárgazó témái is jól érzékeltetik. Számomra mind korábbi tanulmányaimból, mind érdeklődésemből az következik, hogy a címben jelölt összekapcsolás szerint közelítsek a területhez.

A vallási identitás és a demokratikus politika összefüggésének kutatása ma széles körben folyik, és egymással sokszor élesen vitatkozó eredményekre vezet. Az alapkérdés az, hogy a vallási identitás inkább támogatja-e, vagy pedig inkább veszélyezteti-e a demokrácia alapelveit, intézményrendszerét, magát a demokratikus életformát és szemléletmódot? A konfrontáció szinte elkerülhetetlen, hiszen nem csupán tudományos meggyőződések, kutatási módszerek ütköznek egymással, hanem világnézetek, ideológiák, hitek csaphatnak össze, ezekben pedig megjelenhetnek az egymással gyakran ellentétes tartalmakat hordozó életpasztalatok is. A vita egyik fontos hozadéka viszont, hogy a vallásra vonatkozó reflexió mára elkerülhetetlenül a politikai elemzések része is lett, jelöl annak, hogy a vallási identitás egyre közvetlenebbül jelenik meg a közélet porondján: hatalmi tényezőként pedig, a vallás, természetesen a hatalmi harcok szereplőjévé is válik.

Nem volt ez mindig így. Az ide vezető utat egy nagyon vázlatosan ismertetett, de talán nem teljesen önkényesen kijelölt pálya bemutatása révén próbálok meg érzékeltetni, ami a második világháború éveiben kezdődik, napjainkig tart, és főleg Nyugat-Európát és Észak-Amerikát érinti.

Történet

A második világháború után Nyugat-Európában és Észak-Amerikában széles körben érvényesültek a vallásos gyermekkort kinövő „nagykorú világra”, a vallásos világszemléletből kibújó felnőtt, érett emberiségre,

és akár a „vallástalan keresztyénségre”¹ vonatkozó reflexiók. Ennek a gondolatkísérletnek megágyazott a Karl Barth nevével fémjelezhető, az első világháború után kibontakozó protestáns neo-ortodoxia azon meggyőződése, hogy a vallást és a (keresztyén, biblikus, prófétai) hitet élesen meg kell különböztetnünk egymástól, hiszen amíg a vallás a homo religiosus természetéből fakadó emberi jelenség, addig a hit Isten kinyilatkoztatásának a gyümölcse. Ezen a háttéren a keresztyén hit sérelme nélkül fel lehetett adni a tágabb értelemben vett vallásosságot, sőt, a vallási elem visszaszorulása pozitív értékelést is kaphatott, hiszen ezáltal a tiszta, isteni kinyilatkoztatásra alapuló hit tere növekedhetett meg. A „nagykorú világ” és a hozzá illő „vallástalan keresztyénség” képzete elemi erejű támogatást kapott a német evangélikus mártír teológus, Dietrich Bonhoeffer börtönben írott leveleiből. Bonhoeffer, aki a protestáns neo-ortodoxia sajátos színekkel gazdagított változatát képviselte (gondolatai forrásvidékén megtaláljuk a misztikába hajló evangélikus pietizmust, a szekularizációs folyamatot üdvözlő intellektuális liberalizmust és a porosz felső-középosztály küldetéses politikai konzervativizmusát), fogsága második évének elején, 1944. április 30-án ezt írta barátjának, volt tanítványának és sógorának, később szellemi öröksége gondozójának, Eberhard Bethge-nek:

„Mostanában ugyanis folyvást azon töprengek, hogy igazából mit is jelent ma nekünk a keresztyénség, sőt kicsoda nekünk Krisztus? Elmúlt már az az idő, amikor ezt az embereknek még szavakkal (teológiai, vagy akár kegyes szavakkal) el lehetett mondani; elmúlt a belső élet és a lelkiismeret ideje is, vagyis általában a vallás ideje. Egy teljességgel vallástalan korszak előtt állunk; az emberek a maguk valójában immár képtelenek a vallásosságra. Egyáltalán nem viselkednek vallásosan azok sem, akik pedig őszintén annak vallják magukat; a »vallásosság« tehát vélhetően valami egészen mást jelent nekik.

1900 éves keresztyén igehirdetésünk és teológiánk azonban teljes egészében az emberek »vallásos apriori«-jára épül. A »keresztyénség« mindig is a »vallás« egyik formája (talán igazi formája) volt. Ám ha egyszer csak kiderül, hogy ez az »apriori« egyáltalán nem létezik, ha kiderül, hogy csak egy történelmileg meghatározott, mulandó emberi kifejezésmóddal volt

¹ Tanulmányomban a „keresztyén” kifejezést a magyar nyelv adta egyik lehetőségként, de – bizonyos vélekedésekkel szemben – nem szűkítő, csak a protestantizmusra vonatkozó megjelölésként, hanem a „keresztény” kifejezés teljes jogú alternatívájaként használom. Idézetben természetesen megtartom a szerző által alkalmazott írásmódot.

dolgunk, tehát az emberek csakugyan gyökeresen vallástalanok lesznek – ami azt hiszem, többé-kevésbé is következett már (hogyan lehet az például, hogy ennek a háborúnak – eltérően minden eddigitől – nincsen »vallási« visszhangja?) – nos, mi lesz akkor a »keresztyénység«-gel?”²

Bonhoeffer kérdése szinte lavinát indított el a nyugat-európai és észak-amerikai háború utáni teológiai útkeresésben: a nagykorú világról, a vallás nélküli keresztyénségről, a szekularizációs folyamat megfordíthatatlanságáról, egyenesen az „Isten haláláról” szóló teológiai tanulmányok tömege született meg.³ Érdekesség, hogy ez a hullám először Európában jelentkezett, és a hatvanas évek elejére alábbhagyott; a kevésbé szekularizált Észak-Amerikában viszont a hatvanas évek első felében jelentkezett elemi erővel, ahol húsz évvel később jelentek meg a vallás közéletbe és közgondolkodásba való visszatérésének első komoly teológiai reflexiói. A folyamat érzékeltetéséhez elég Harvey Cox, a Harvard Divinity School professzorának munkásságára utalni, aki mind tisztelői, mind kritikusai szerint nem annyira normatív, rendszeralkotó teológus, semmint folyamatok és változások érzékeny interpretátora. Cox 1965-ben jelentette meg híres könyvét *The Secular City – Urbanization and Secularization in Theological Perspective* címmel, hogy majd 1984-ben előálljon a folytatással: *Religion in the Secular City – Toward a Postmodern Theology*.⁴ Szűkebb témánk szempontjából ennél is fontosabb, hogy ugyancsak 1984-ben jelent meg Richard John Neuhaus könyve, *The Naked Public Square – Religion and Democracy in America*. Az első kiadás előszavában a szerző félreértelmennté teszi álláspontját:

² Bonhoeffer, Dietrich: *Börtönlevelek*, Harmat Kiadó, Budapest, 1999. 122. o.

³ Meg kell jegyeznünk, hogy a „vallás nélküli keresztyénység”, és egy másik, talán pontosabb bonhoefferi kifejezés, „a bibliai fogalmak nem-vallásos értelmezése” (például az 1944. július 8-i levélben) évtizedeken keresztül úgy hatott és lett a szekularizáció elméletét támogató teológiák egyik gyakran idézett kiinduló pontja, hogy a kutatók nem tisztázták, hogy Bonhoeffer mit ért a vallás fogalma alatt. A bonhoefferi mondatokat tehát gyakorlatilag szabadon, bármilyen vallás-értelmezésre vonatkoztatták. A nemzetközi Bonhoeffer-kutatásnak 1996-ig kellett várnia arra, hogy egy 1965-ben született teológus alaposan átvilágítsa Bonhoeffer vallás-értelmezését, megmutatva, hogy az mennyire kötődik Bonhoeffer sajátos személyes tapasztalataihoz, és mennyire nem alkalmas arra, hogy egy általános igényű vallás-elmélet meghatározó eleme legyen. Lásd: Wüstenberg, Ralf K.: *Glauben als Leben: Bonhoeffer und die nichtreligiöse Interpretation biblischer Begriffe*, Peter Lang, Frankfurt, 1996. Angolul: *A Theology of Life: Dietrich Bonhoeffer's Religionless Christianity*, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan, 1998.

⁴ Cox, Harvey: *The Secular City – Urbanization and Secularization in Theological Perspective*, Macmillan, New York, 1965. Ugyanő: *Religion in the Secular City – Toward a Postmodern Theology*, Simon and Schuster, New York, 1984.

„A könyvem vallásos politikáról és politikai vallásról szól. A politika és a vallás különböző törekvések, és érthető módon sok ember annyira el szeretné őket különíteni egymástól, amennyire csak lehet. Mégis, a politika és a vallás folytonosan összekapcsolódik és keveredik egymással. Ebben nincsen semmi új. Úgy tűnik, hogy mindig és minden társadalomban ez történt és történik.

Ami viszonylag új, az a pusztává lett közös tér. A pusztává lett közös tér annak a politikai filozófiának és politikai gyakorlatnak az eredménye, amely kizárja a vallást és a vallásban gyökerező értékeket a közéletből. Eszerint a politikai filozófia szerint Amerika szekuláris társadalom, ennek a politikai filozófiának az elméleti magja pedig a szekularizmus ideológiája. Azt fogom megmutatni, hogy ez a politikai filozófia nyilvánvalóan hamis, elméleti magja pedig kiváltképpen veszélyes.”⁵

Szakítsuk meg egy pillanatra a nyugat-európai és észak-amerikai folyamatok vizsgálatát, és összehasonlításképpen nézzük meg, hogy mit történik 1984-ben ezen a téren Magyarországon. Cox és Neuhaus fent említett könyvei kiadásának évében nálunk is megjelent egy szerény küllemű, de témánk szempontjából annál fontosabb publikáció. A Filozófiai Oktatók Továbbképző és Információs Központja Debreceni Munkabizottságának Füzetei 2. kötetét tartjuk a kezünkben, amelyben Jánossy Imre debreceni református teológiai tanár válogatott Bonhoeffer-szövegek fordítását adja közre, Poór József filozófiaprofesszor pedig Bonhoeffer munkásságát és magyar recepcióját értelmező tanulmányát közli. A kötet, társaival, a hasonló szerkezetű Karl Barth és Paul Tillich munkásságát bemutató 1. és 3. kötettel együtt, a korabeli „marxista-keresztyén párbeszéd” értékes gyümölcse és ünnepelt eseménye: akkoriban komoly vívmánynak számított, hogy marxista filozófusok és keresztyén teológusok közös, érdemi és nyilvános munkát végeznek. A kötet, és különösen Poór professzor tanulmánya ugyanakkor szomorú dokumentuma is annak az eltökélt, önként, sőt büszkén vállalt elszigeteltségnek, amellyel az akkori vezető értelmiség elfordult azoktól a világban zajló folyamatoktól, amelyek gondolati sémáiba nem illettek bele. Poór József Bonhoeffer-értelmezésének hangsúlyai a húsz évvel korábbi nyugat-európai és észak-amerikai várakozásokat tükrözik, azokat, amelyek felett addigra régen eljárt az idő. Természetesen nem kérem rajta számon a kortárs amerikai irodalom ismeretét, viszont ő maga jelzi, hogy ismeri a változást reflektáló tanulmányokat. Idézem egy jellemző bekezdését:

---

⁵ Neuhaus, Richard John: *The Naked Public Square – Religion and Democracy in America*, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan, 1984.

„Mielőtt tovább haladnánk Bonhoeffer teológiájának rövid vázolásában, szükségesnek látunk egy utalást tenni arra, hogy a szekularizáció előrehaladásával összefüggésben, s ennek megfelelően Bonhoeffer jelentőségének megítélésével kapcsolatban neves protestáns teológusok különböző időszakokban nagyon eltérő véleményt képviselnek. Talán elég a mondanivaló tartalmát is megragadó két cikk címének jelzése ennek illusztrálására. Az egyik cikk Helmuth Thielicke »Das Ende der Religion« (A vallás vége) c. írása [1956-ban jelent meg, CsA.]. A szerző e címmel elemzi Bonhoeffer hagyatékát. A másik cikk Dieter Marsch »Abschied von der religionlosen Theologie« (Búcsú a vallástalan teológiától) c. írása 1972-ből. A két neves nyugatnémet teológus írásainak megjelenése között eltelt tizenhat év alatt az egyházak és a vallásosság helyzetében bekövetkezett változások aligha vitatható konzekvenciája jut ebben kifejezésre. Ezzel összefüggésben is meg kell említenünk: a hazai protestáns egyházak némileg másképpen ítélik meg a helyzetet. Fentebbi idézeteink Nagy Gyula püspök, valamint Jánossy Imre és Szigeti Jenő professzorok tollából mindegyikükön erről tanúskodnak.”⁶

Ha előadásom tárgya az egykori pártállam és a korabeli protestáns egyházak kapcsolata volna, akkor ez az idézet izgalmas gondolatok kiindulópontja lehetne. Mai témánk összefüggésében viszont kizárólag illusztrációként szolgál arra, hogy a vallás és a politika összefüggéseinek megítélésében az önként és büszkén vállalt megkésettységnek és elszigeteltségnek hazánkban komoly múltja van.

Ha most visszatérünk Észak-Amerikába, azt láthatjuk, hogy Harvey Cox és Richard John Neuhaus könyvei máig tartó vitát generáltak. Azt talán ma már senki nem vitatja, hogy a szekuláris Amerika abban az értelemben, ahogyan a hatvanas évek elején a keleti-parti tudós társadalom elképzelte, nemcsak eltűnni látszik, hanem talán általános érvénnyel még akkor és Amerikában sem létezett, annak megítélése viszont, hogy Amerika, az amerikai demokrácia számára mit jelent a vallási érvelésmód megerősödése a közéleti és a szűkebb értelemben vett politikai diskurzusban, igen széles határok között mozog. A szélsőséges, és az ellenkező véleményt kategorikusan elutasító álláspontokat nem tartom érdekesnek, bármennyire erős pozíciót foglaljanak is el az amerikai kulturális élet egyik vagy másik szegmensében. Nem foglalkozom tehát sem a vallást mindenestül, minden kritika nélkül elfogadó és a szekularizációs folyamatot ide-

---

⁶ Poór József: Dietrich Bonhoeffer In: Poór József (szerk.): Szöveggyűjtemény Dietrich Bonhoeffer műveiből, Filozófiai Oktatók Továbbképző és Információs Központja Debreceni Munkabizottságának Füzetei 2, 1984. 79. o.

ológiai alapon elutasító álláspontokkal, sem az azokkal homlokegyenest ellenkező véleményekkel, amelyek szerint a vallás közéleti megerősödésében az amerikai demokráciára nézve kizárólag veszélyes fejleményt kell látnunk. Az Egyesült Államok hatalmas ország, sok minden kényelmesen elfér egymás mellett: az egyes álláspontoknak úgy lehet erőteljes, akár intézményes képvisellete, hogy képviselői nem is akarnak tudomást venni egymásról, megelégszenek azzal, hogy saját közösségüket (a médiával elérhető közönségüket) lássák el szellemi munícióval. Ezt a nem tudományos előadásba illő mondatot azért volt fontos megfogalmaznom, hogy érzékeltessem, hogy bármely amerikai forrásra való hivatkozás számomra önmagában nem hordoz tekintélyt. Ki-ki megtalálhatja magának azt, amit keres: az „Amerikából jöttem, mesterségem címe:...” gyermekjáték tehát tetszés szerint bármivel konkretizálható, hiszen Amerikában minden és mindennek az ellenkezője megtalálható. A valóban beszélgetésre hívó érvelés viszont megkívánja, hogy a hivatkozást lássuk el értelmező jegyzetekkel is: miért kerestük azt, amit megtaláltunk, s hogyan érintette, befolyásolta, esetleg módosította a talált információ azt, amit a keresés előtt és során tudtunk, vagy tudni véltünk.

Az amerikai vallásosságról szóló diskurzusba való elemi bevezetést, érdeklődésem és kutatási területeim szerint, Bonhoeffer-értelmezőkön és Bibó-értelmezőkön keresztül kaptam. Bonhoeffer kutatásának Észak-Amerikában több évtizedes múltja van, az ide tartozó tudósok Bonhoeffer értelmezései és újraértelmezései során, Bonhoeffer örökségéhez méltóan, reagálnak a környezetük vallási összefüggésben megragadható jelenségeire is. Mint láttuk, a világ vallásos vagy nem vallásos értelmezése Bonhoeffer teológiájának egyik érzékeny, távolról sem lezárt, és közös gondolkodásra inspiráló területe, amely a kutatókat kezdettől fogva a saját vallásos környezetük kritikus reflexiójára készítette és készíti. Bibó István értelmezésével pedig folyamat-filozófusok és folyamat-teológusok között találkozunk: a Highlands Institute for American Religious and Philosophical Thought egy magyar származású tagja oltotta be ezt a kört Bibó iránti érdeklődéssel, és hozta kapcsolatba Bibó szellemi örökségét azzal a sokirányú érdeklődéssel, amellyel ezek a kutatók a saját szűkebb és tágabb környezetük szellemi változásait követik.

A továbbiakban a Bonhoeffer-kutatók közül mutatok be egy szerzőt, majd rajta keresztül egy másik író, akik az amerikai vallásosság és demokrácia kapcsolatának olyan aspektusait tárják fel, amelyekkel a témáról folyó hazai diskurzusban még nem találkozhattunk.

Az 1958-ban született Charles Marsh, aki ma a vallástudomány professzora Virginia állam egyetemén, 1988-ban, az amszterdami nemzetközi Bonhoeffer-konferencián jelent meg először a Bonhoeffer-kutatók között, kezdetben Bonhoeffer teológiájának filozófiai aspektusai iránt érdeklődött.⁷ Teológiai alapképzését a Gordon College-ben (Wenham, Massachusetts) kapta, mesterképzésben a Harvardon részesült, PhD-jét a Virginiai állam egyetemén védte meg. Bonhoeffer teológiája filozófiai aspektusainak kutatása idején a baltimore-i Loyola College oktatója, virginiai működése óta pedig főleg szűkebb pátriájának, az egykori amerikai délnak a közelmúltját kutatja: érdeklődésének középpontjában a fekete polgárjogi mozgalom vallási dimenziója áll.⁸ Ez az elmozdulás csak látszólag különös: az amerikai Bonhoeffer-recepció évtizedek óta foglalkozik a faji és a szociális feszültségek problematikájával. Két kapcsolópont is adódik az értelmezés számára: Bonhoeffer 1930–31-es amerikai tartózkodása és

⁷ Lásd: Marsh, Charles R. Jr: *A Quiet Revolution: Bonhoeffer's Reading of Heidegger*. A tanulmányt a szerző az Ötödik Nemzetközi Bonhoeffer Konferencián mutatta be Amszterdamban, a New York-i Union Theological Seminary Bonhoeffer-archívuma őrzi. PhD disszertációját 1989-ben védte meg Virginia állam egyetemén „*Philosophy and Community in the Early Theology of Dietrich Bonhoeffer*” címmel. Ugyanebben az évben az American Academy of Religion Bonhoeffer-szekciójának ülésén „*Community, World and the Unity of Revelation: Bonhoeffer's Theological Critique of Hegel*” címen adott elő, a tanulmány szintén a Bonhoeffer-archívumban található. 1990-ben, szintén az American Academy of Religion ülésén, de ezúttal a „*Teológia és vallási reflexió*” szekcióban „*The Overabundant Self and the Transcendental Tradition: Bonhoeffer and Luther Against the Self-Reflective Subject*” címen tartott előadást (archívum). 1992-ben, a Hatodik Nemzetközi Bonhoeffer Konferencián, New Yorkban „*Barth and Bonhoeffer on the Worldliness of Revelation*” címmel adott elő (archívum), és még ebben az évben három tanulmányt publikált: a *Modern Theology júliusi számában* „*Bonhoeffer on Heidegger and Togetherness*” címen, a *Scottish Journal of Theology* 45. számában „*Human Community and Divine Presence: Bonhoeffer's Theological Critique of Hegel*” címen, a *Journal of the American Academy of Religion* téli számában pedig „*The Overabundant Self and the Transcendental Tradition. Dietrich Bonhoeffer on the Self-Reflective Subject*” címmel. Bonhoeffer teológiájának filozófiai aspektusai kutatásában elért eredményeit végül 1994-ben megjelent könyvében összegzi, amely egyrészt meghozta neki a nemzetközi (el)ismertséget, ugyanakkor, úgy tűnik, le is zárta a szűkebb értelemben vett filozófiai kutatás folyamatát: *Reclaiming Dietrich Bonhoeffer: The Promise of His Theology*, New York–Oxford, Oxford University Press, 1994.

⁸ Lásd: Marsh, Charles R. Jr.: *God's Long Summer: Stories of Faith and Civil Rights*, Princeton, Princeton University Press, 1997. Ugyanő: *The Last Days: A Son's Story of Sin and Segregation at the Dawn of a New South*, New York, Basic Books, 2001. Ugyanő: *The Beloved Community: How Faith Shapes Social Justice from the Civil Rights Movement to Today*, New York, Basic Books, 2005.

kapcsolata a New York-i fekete keresztyén közösséggel, valamint a németországi náci zsidóüldözést reflektáló gondolatai és cselekedetei.

Ilyen előzmények után született meg Marsh legújabb könyve: *Wayward Christian Soldiers: Freeing the Gospel from Political Captivity*.⁹ Az előzmények ismeretében a munkát úgy is felfoghatjuk, mint a két korábbi kutatói fázis termékeny ötvöződését: Bonhoeffernek a diktatúrával és a sodródó német protestáns egyházzal szemben kialakított teológiai kritikája találkozik itt az amerikai evangélikál keresztyénség folyamatait belülről vizsgáló tanú személyes és gyakran igen szenvedélyes kritikájával. Marsh fő tétele, hogy az evangélikál mozgalom olyan mértékig össze-szövődött az amerikai politikai jobboldallal az elmúlt évek során, hogy az már alapvetően fenyegeti mind elemi keresztyén identitását, mind pedig a szélesebb társadalom felé szóló missziói küldetését. Célja, hogy felmutassa a hagyományos evangélikalizmusnak azokat a belső lehetőségeit, amelyekre építve a mozgalom kibújhat a jobboldal halálos öleléséből és újra a mindenkinek szóló örömhír képviselője lehet.

A könyv a vallásos érvelésmód izgalmas, és mifelénk szokatlan regisztereket is használó lehetőségeit mutatja fel. Élesen kritikus és részletekbe menően konkrét, amikor a Keresztyének lenni Bush után című fejezetben az ifjabb George Bush hitét és vallásosságát bemutató irodalmat elemzi. Széles ismeretanyaggal dolgozik, amikor feltárja az evangélikalizmusnak a hatvanas években kezdődő útját, amely az egykor tudatosan apolitikus és magát a kulturális élet főáramaiból is szinte önként kirekesztő mozgalomtól mára elvezetett ahhoz a politikailag aktív, kultúrharcos és küldetéses társadalmi erőhöz, amely gyakorlatilag a Republikánus Párt egyik szellemi motorjává lett. A Déli Baptista egyházban szolgáló lelkész fiaként és a déli protestantizmus múltját kutató teológusként Marsh tisztában van azzal a hagyományos rasszista fertőzöttséggel, amelyet az evangélikál mozgalomnak fel kell dolgoznia, látja a kellően át nem gondolt múlt és a jelen politikai elkötelezettsége közötti kapcsolatot, éppen ezért ajánlja társainak a múlt hátrítástól és öngazoló büszkeségtől szabad újragondolását – keresve múltban és jelenben egyaránt az evangélium közös nevezőjét. Ugyanakkor messze túllát az észak-amerikai evangélikalizmus világán, az európai protestantizmusban, sőt, a katolicizmusban is keres és talál vele együtt gondolkodó teológusokat. Végül, de nem utolsósorban, a szigorúan tárgyilagos elemzés és a dogmatikai-etikai háttérrel felrajzoló teológiai érvelés mellett időnként a bibliai narratívák és a hagyományos

⁹ Megjelent: Oxford, Oxford University Press, 2007.

protestáns lelki élet egyszerűbb, de elemi erejű nyelvvel is él, megmutatva, hogy mennyire komplexek és sokrétűek vagyunk.

Marsh hívta fel a figyelmemet Jim Wallis 2005-ben megjelent fontos könyvére, amely „számos amerikai ismertette meg a progresszív kereszténység erőteljes kultúrájával, amely felkészült arra, hogy növekvő befolyását a nemzeti politikában is érvényesítse, azáltal, hogy mozgósítja az egyházakat a globális szegénységgel és az AIDS-cel szembeni küzdelemre, és új életet lehel a Demokrata Pártba”.¹⁰ Jim Wallis, akinek a nevével a hazai valláspolitikai szakirodalomban még nem találkoztam, több évtizedes munkával alapozta meg ezt a figyelmet. Evangélikál háttérű teológus hallgatóként 1971-ben megalapította és azóta is szerkeszti a baloldalinak tartott Sojourners folyóiratot, irányítja a Call to Renewal nevű, szegénység ellen küzdő szervezetet. Könyveinek címei jól érzékeltetik azt a törekvését, hogy közvetítsen a vallási és a politikai élet között. 1994-ben: *The Soul of Politics: Beyond Religious Right and Secular Left*¹¹; 2005-ben: *God's Politics: Why the Right Gets it Wrong and the Left Doesn't Get It*¹²; legújabb könyve pedig 2008-ban ezzel a talányos címmel jelent meg: *The Great Awakening: Reviving Faith and Politics in a Post-Religious Right America*¹³.

A *God's Politics* 2005 januárjában jelent meg, és széles körű érdeklődést keltett: márciusban a *New York Times* bestseller-listájának ötödik helyén állt. Wallis ezidőtájt országszerte számos előadást tartott és interjúkat adott, egy ekkor folytatott beszélgetésből emelek ki néhány gondolatot.

Könyve címének magyarázataként – a jobboldal miért érti félre és a baloldal miért nem érti meg „Isten politikáját” – Wallis elmondta, hogy míg a jobboldal, otthonosan használva a vallásos nyelvezetet, szinte kisajátítja Istent, de közben a vallást le is szűkíti néhány számára kedves témára, az abortuszra és a melegek házasságára, addig a baloldal teljesen lemond a vallási nyelv használatáról, átengedve ezt a nyelvi terepet a jobboldalnak. Pedig, folytatta Wallis, a vallásos nyelven kommunikáló jobboldal hosszú távon elveszítheti a küzdelmet, hiszen maga a nyelv előhív egy sor olyan kérdést, amivel a jobboldal nem szívesen foglalkozik, a szegénység, a háború, a társadalmi egyenlőség témáit; ezekben a témákban a baloldal erősebb lehet, feltéve, ha meg tud szólalni. A Demokrata Párt viszont, Wallis szerint, elszakadt a saját progresszív múltjától, amelynek során a rabszol-

---

¹⁰ Marsh: *Wayward Christian Soldiers*, 4.

¹¹ Megjelent: New York, Maryknoll, Orbis Books, 1994.

¹² Megjelent: New York, HarperCollins, 2005.

¹³ Megjelent: New York, HarperCollins, 2008.

gák felszabadítása, a nők választójoga, a gyermekmunka visszaszorítása, és leginkább a polgárjogi mozgalom, döntően vallási karakterű küzdelem volt. „Hol tartanánk, ha Martin Luther King megtartotta volna a hitét saját magának?” Mára viszont a Demokrata Párt olyan távol került régi önmagától, hogy a jobboldal sikeresen süti rá a vallásellenesség bélyegét.

Wallis, aki az amerikai társadalom erőteljesen vallásos karakterét arra vezeti vissza, hogy az állam és az egyházak kezdetétől fogva el voltak választva egymástól (szemben Európával, ahol az intézményes összefonódás során eljelentéktelenedett a vallási élet)¹⁴, és természetesnek tartja, hogy nem vallásos és vallásos emberek találhatnak közös erkölcsi értékeket és politikai célokat, hamar világossá tette azt is, hogy nem a szóhasználat a fontos, hanem a mögöttes tartalom. „A jobboldal azzal vádol engem, hogy azért próbálom a demokratákat megtanítani a vallási nyelvre, hogy megnyerjék a választást. A demokratáknak viszont azt mondom: ha néhány bibliai idézetet, vagy olcsó vallásos fordulatot akartok tőlem, akkor nem vagyok partner. Nem rövidtávra, hanem maratonra kell készülnötök, nem egy-egy választókerületi gyűlésre, hanem hosszú távú párbeszédre. Nem a nyelv, sokkal inkább a tartalom foglalkoztat. De mi a politikánk tartalma? Ha a vallás arról szól, hogy vissza kell szorítanunk a szegénységet, akkor ezt mind a két párttól elvárom.”¹⁵

Érdemes volna egyszer komolyan megvizsgálni, hogy Barack Obama választási győzelmében milyen szerepet játszott az, hogy kampánya során bátran és sokak számára hitelesen élt a vallási nyelv adta lehetőségekkel, visszahódítva ezzel a demokraták számára egy jelentős területet a vallásos jobboldaltól. Rövid nemzetközi sétánk utolsó állomásához közeledünk. Gondolatmenetünket Dietrich Bonhoefferrel kezdtük, aki a Hitler-ellenes összeesküvés résztvevőjeként, jogászok, katonák és állami hivatalnokok között arra a meggyőződésre jutott, hogy az emberiség vallásos korszaka a végéhez ért. A séta utolsó állomásán visszatérünk a mai Németországba, és meghallgatunk egy jogászprofesszort arról, hogy milyen szerepe lehet ma a vallásnak a közélet területén.

„Religion matters again” – kezdte bevezető előadását Gerhard Robbers, a Trieri Egyetem professzora az Európai Unió egyházi kapcsolatokkal foglalkozó szakembereinek konferenciáján, mintegy megadva az alaphangját annak a beszélgetésnek, amely a vallásszabadság jogi aspektusait

---

¹⁴ Ennek a tételnek a részletes kifejtéséhez lásd: Berger, Peter-Davie, Grace-Fokas, Effie: *Religious America, Secular Europe? A Theme and Variations*, Adershot, Ashgate Publishing Limited, 2008.

¹⁵ <http://www.motherjones.com/print/18600>

volt hivatott körüljárni. Természetesen, folytatta, „a vallás mindig számít, és eddig is számított. Mégis, sokan azt mondták, hogy a társadalom szekularizációja növekszik. A vallás, legalábbis Európában, nem jelent meg a közbeszédben, megfeledkezett róla a média is. Ennek ellenére, a vallás fontossága növekszik, a vallás újra számít.”¹⁶

Részletes előadásában Robbers nem becsülte le a vallások közéleti megerősödésének a veszélyeit, hanem felhívta a figyelmet a vallási identitások közötti feszültség potenciálisan erőszakos természetére. Éppen ezért, hangsúlyozta, a pluralista európai demokrácia egyensúlya fenntartásának szempontjából döntő fontosságú, hogy a közélet szereplői komolyan vegyék az egyéni és közösségi vallási identitást. „A pluralizmus első feltétele, hogy legyen tekintettel a vallási közösségek különböző identitására. Mivel a vallási közösségek autonómiája nélkülözhetetlen a demokratikus társadalom pluralizmusa számára, az államnak tolerálnia kell, és figyelembe kell vennie a vallási közösségek közötti különbségeket. Ez nem csak az istentiszteletre és a rítusra vonatkozik, hanem a hitnek azokra a területeire is, amelyek a vallási közösség szerkezetét határozzák meg. Ugyanezt az elvet egy adott vallási közösség és az állam általános törvényeinek a különbségeire is alkalmazni kell. Ha a pluralizmus nincs tekintettel a vallási közösségek és az általános szekuláris magatartás közötti különbségekre, akkor üres szó marad, és nélküli az intézményes alakokat.”¹⁷

Szemlénk elején a teológust hallgattuk meg, aki 1944-ben azt kívánta kora keresztyén embereitől, hogy egy egészségesen pluralista, nagykorú társadalom reményében fogadják el azoknak a nézeteit, akik többé nem képesek vallásos módon gondolkodni. Az út végén pedig annak a jogásznak adtunk szót, aki 2008-ban a szekuláris Európa közéleti szereplőit szólítja fel arra, hogy a pluralista demokrácia megerősítése érdekében vegyék figyelembe a vallásos emberek sajátos gondolatait és szempontjait. Két különböző helyzet, két különböző irányú korrekció kísérlete, de talán ugyanaz a cél.

---

¹⁶ Robbers, Gerhard: „Legal aspects of religious freedom” In: Cepar, Drago and Ivanc, Blaz (szerk.): Legal Aspects of Religious Freedom, International Conference, 15-18 September, 2008. Ljubljana, 2008. 11. o.

¹⁷ Uo. 16. o.